

ծերպերէն սուլելու ժամանակ՝ ահռելի ձայներ կը հանէր. իւրաքանչիւր ոք իր շրջադրեալներն մէջ կը պլլուէր: Երկու բարեկամք ալ արագ արագ կը քալէին. բայց Թէոդոր-ճիւղ այս վայրկեանիս՝ քիչ մը երկիւզիւ աչքերը վեր վերցուց և սկսաւ երկաթէ խաչը դիտել, որոյ մտածութիւնը չէր կրնար մտքէն հեռացընել:

Մինչդեռ կը մտնէին Ս. Յովհաննու փողոցը՝ մրրկն ամենայն բռնութեամբ շնչեց, կարծես թէ երկիրը դողդաց և յանկարծ զանգակատան երկըթէ խաչն որ արդէն շատ մաշած էր՝ բաժնուհեցաւ իր խաբսխէն և երկու դողերուն վրայ ինկաւ: Թէոդոր երկու մաս բաժնուեցաւ՝ այս խօսքերս ըսելով « իրաւունք ունէր », և մեռաւ:

Սիմէոն սաստիկ վիրաւորեալ էր, բայց դեռ կ'ապրէր. Եկեղեցիէն երկու քահանայ վազեցին իսկոյն: Սիմէոն քահանայից և բազմութեան առջև խոստովանեցաւ այն յանցանքը, որոյ պա-

տիժը Մարգարիտա պիտի կրէր: Լոյն տախտակի մը վրայ դրին թէ զՍիմէոն և թէ իր ընկերոյ դիակը, և Սէն-Պաւսն տարին: Սիմէոն դարձեալ խոստովանեցաւ իր յանցանքն և աւանդեց հոգին:

Թէոդորի վրայ երկու հազար ֆիօրին գտան. գողերուն մարմինը՝ դադաղի մէջ գրին, և Յօդգէկէմի ժողովրդապետըն վաղեց բանտը դնաց՝ որպէս զի ազատէ զՄարգարիտա:

Երբ Բաղտասար այս ամէն հանգիւ պածն իմացաւ, մազերը փետեց և հեռացաւ այն երկրէն, Մարգարիտայի տարեկան թոշակ երկու հազար ֆիօրին թողով: Մարգարիտա ալ շատ չապրեցաւ և քանի մը տարի վերջը վախճանեցաւ:

Կանտի այն փողոցն՝ ուր կատարուեցաւ Մարգարիտայի մարգարէութիւնն՝ դեռ մինչև ցայսօր փոքրոց խաչիկ կը կոչուի:

ՅԻՄԱՐԱՐՈՅԺ ՏՕՐԹԼՕՐԻ ՄԸ ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՊ ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆԷ

Ի Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ՄԻՍԿՃԵԱՆ

Ա.

ՄԵՌԵԼԱԹԱՂ ԽԵՆԴԵՆ

— Թէպէտ և հակառակը կը հաստատես ինծի, Պարոն Տօթէօր, բայց ես չեմ կարծեր որ շատ յալոյդ արգիւնը յառաջ պիտի գայ այս գիյոցութեանէն — զրուցեցի, լուսութեամբ մտիկընեւ լէն վերջը իւր պատճառաբանութիւնները:

— Նոյն իսկ այս գիշեր, պատասխանեց ինքը քաղցրութեամբ մը, անոնց հետ մէկտեղ կերակուրի պիտի նստիս,

և գործնականապէս պիտի ցուցնեմ քեզի՝ որ ես բնաւ վախնալու բան մը չունիմ անոնցմէ. անօգուտ է այս զրգադրեցրուն հետ խստութեամբ վարուիլը, Հաճելի է ինծի տեսնալը անոնց առ իս ունեցած յարգանքն ու պատկառանքը. ես բնաւ բան մը անոնց չեմ զլննար, և երբեք անոնց քմաց հակառակ չեմ գործեր. արձակ համարձակ իմ տանս մէջ կը շրջադային, և ոմանք ես միշտ կ'ընկերանան ինծի հետ դաշտերուն մէջ ժուռ եկած առնես: Ես կ'ուզեմ փորձ մը փորձել թէ արդեօք ազատ օդը անոնց առողջութեանը նըպաստաւոր կրնայ մի ըլլալ:

— Ի՞նչ որ ալ ըլլայ՝ կը ծանուցանեմ քեզի, Պարոն Տօթէօր, որ ես մինակ պիտի ուտեմ կերակուրս: Վեց խենդերու ընկերութիւնը զիս բնաւ ապահով չընեն. և վաղն առտու կանուխ պէտքէ ելլամ իմ ճամբորդութիւնս շարունակելու համար: Կը տեսնան ինչպէս ամպերը վրայէ վրայ կը դիզուին. անտարակոյս միրիկը երկայն ժամեր չպիտի քնացնէ զիս:

Սակայն բարեմիտ Տօթէօրը այնչափ թախանձեց և այնքան ուպահովութիւն տուաւ ինծի՝ որ վերջապէս հարկադրեցայ ընդունելու իւր հրաւերը, բայց միշտ սիրտս ահուգողի մէջ ծփալով:

Ժամանակը հասածին պէս՝ մտանք գեղեցիկ սեղանատուն մը. մէջ տեղը դրուած էր սեղանը ամենայն պարզութեամբ. չորս կողմը հանդարտաբար կը խօսակցէին վերոյիշեալ վեց խենդերը: Երբոր ներս մտանք՝ անոնք ոտք ելան ամենակատարեալ քաղաքավարութեամբ, և այնպէս մը մեզի մատուցին իրենց աթոռները մէկը քան զմիւսն աւելի թախանձանք՝ որ մենք պատշաճ սեպեցինք մեր գլուխը անհաճոյ դէպք մը չհասած՝ գոհ ընելու զիրենք:

Այս սիրուն ընդունելութիւնը ինծի բնաւ հաճելի չեղաւ, և կը փափաքէի սեղանը թողուլ և հեռանալ. բայց բանը բանէն անցեր էր, և հարկ էր ալ այնուհետև գլխընդուն ճարը մտմտալ:

Առաջին կերակուրը բերին և բաժնեցին ամենահանդարտ լուծեամբ այնպէս որ իմ վախս կամաց կամաց փարատիլ սկսաւ, և կրցայ զննել մտադրութեամբ իմ ուղեւորական ընկերներու և կերպարանքը. իրենց աշուրնեւուն փայլունութիւնը և նայուածքին անորոշ եղանակը կրնար նշանակել թէ գինւովութիւն և թէ յիմարութիւն:

— Կը տեսնամ, ըսաւ ինծի Տօթէօրը, որ հրամանքդ այս պարոններուն ընկերակցութեանը կը վարժուիս: Եւ գառնալով գէպ ՚ի խնդրեն՝ ինչ որ ուզէք կուտամ ձեզի, ըսաւ, եթէ միտքէս անցածը գիտնալու ըլլաք:

— Դուն կը մտածես, զրուցեց խենդերուն մէկը՝ սիրալիր և կարեկիր ձայնով մը, որ դուն մեզի պէս մոլեգնութիւն չունիս:

— Դուն ամէն բանի վրայ կը մտածես, կրկնեցին մէկէն միւս ամէնքը:

— Ինչո՞ւ բան մ'ալ մտքէդ չես անցընէր, ըսաւ ուրիշ մը:

— Այո՛... ո՛չ... այո՛ և ո՛չ... պոռաքին ամէնքը մէկտեղ սարսափելի աղաղակով մը:

Տօթէօրը ուզեց լուծիւն պատուիրել անոնց՝ իւր դանակովը գաւաթը հնչեցընելով՝ փորրիկ զանգակի մը հընչման նմանցընելու պէս. ամէնքն ալ նոյնպէս ընել սկսան, և զիս ալ հրաւիրեցին գաւաթս հնչեցընելու. ուստի հնազանդելու ստիպուեցայ ինծի զրաւելու համար վստահութիւնս: Այն ատեն խենդերէն մէկը այս քաղաքավար խօսքը զրուցեց ինծի:

— Տեսա՞րք իմ՝ մենք հոս ընտանիք մը կը կազմենք. օտարականը մեր ընկերներէն մին է:

Երկրորդ Տօթէօրը պայթելու չափ կը ծիծաղէր. երբ այս թշուառները իրենց զուարճախօսութեան անմեղ փափաքը լեցուցին և լուծիւնը կամաց կամաց տիրել սկսաւ, այն ատեն իմ բարեկամս իւր չորս կողմը նայելով ըսաւ.

— Տեսա՞րք իմ, ես կը մտածէի թէ պէտք է տօնախմբել մեր հիւրին առաջիկայութիւնը, իւրաքանչիւր որ ձեզ մէջ իր պատմութիւնը պատմելով, և որովհետև այս պատմութեանց ամէնքն ալ անսովոր բաներ են՝ հաճողական կերպով իրեն անցնելը պիտի տան անշուշտ գիշերուան ժամանակը, մինչև որ ննջելու ատենը հասնի:

— Ես պիտի սկսիմ նախ և առաջ, պոռաք իմ՝ աջակողմեան սեղանակից խենդս:

— Շատ լաւ, պատասխանեց Տօթէօրը, և յետոյ ամէնքնիդ ալ կարգ ըստ կարգի պիտի պատմէք ձեր պատմութիւնը:

— Դիտեցէ՛ք, աւելցուց ինծի Տօթէօրը, որ այն մարդը որ հիմայ իւր

պատմութիւնը մեզի պիտի պատմէ՝ իւր երկրին մէջ մեռելաթաղի պատուաւոր պաշտօնը կը վարէր. գիշեր մը զինքը մարած գտան գերեզմանի փոսի մը քովը, և այն ժամանակէն ի վեր է որ իմ խնամոցս դիմելու հարկագրեցաւ:

— Այո՛, Պարոն Տօթէօր, բնաւ չեմ կրնար մոռնալ այն դիպրուան եղածը, պատասխանեց սաստկապէս ինծի մօտ նստողը. ինծի ինկած էր գերեզմանն. նոցին մէջ պառաւ. կնկան մը մարմնոյն քով հսկելու պաշտօնը, ուստի նստայ իւր քովը, և հոն եղած մոմերէն վառեցի ծխաքարոյս, ծուխը լնացաւ. ալ ուրիշ զբաղմունք չունենալով՝ սկսայ մեռելին դէմքը զննելու. եթէ ուրիշ զիակ մ'եղած ըլլար՝ ես անոր առջևը դիրաւ քնացած կ'ըլլայի. բայց այս մեռելին երկու կողմէն ցցուած այտերուն մէջ տեղ՝ սրածն, քիթ մը կը անկուէր, ծալքը գէպ ի տանիքը երկընցած. կ'երգնում որ թէպէտ ամբողջ կերպարանքը անշարժ էր, սակայն այս իւր քիթը անզգալի շարժում մը ունէր՝ նման խոտին շարժմանը երբ կ'աճի և կը մեծնայ: Ես շատ լաւ կը հասկընայի՝ որ այս ամենայն երևակայական բան մ'էր և կամ կերակրոյ շոգոց արգասիքը. բայց տեսակ մը վարհուրանք կը տիրէր վրաս, և իմ բանականութիւնս շատ հաստատ չէր: Այս անհաճոյ տեսիլը աչքիս առջևէն հեռացընելու համար՝ կռնակս դէպ ի մեռելին դարձուցի, սակայն մէկէն իմացայ գործած սխալ լանքս, որովհետեւ եթէ քիթը չէի տեսնար՝ բայց անոր իմքը կը նշմարէի, և հոն նաև իւր զաղրայի ձևն կ'երևնար. տեղս փոխեցի՝ այլ ի զուր. մոմերը չորս կողմի պատերուն վրայ կը ցուցնէին այն ատելի չուքը, որ ամէն զիաց զիս կը պաշարէր. այս զարհուրելի տեսարանին առջև՝ սարսափէս ակռաներս իրարու զարնուելու սկսան. Ուստի իմ այս վախիս վերջ մը տալու և ամէն տեսակ պատճառ մէջտեղէն վերցընելու համար՝ մտքիս մէջ որոշեցի զին խորունկ փոսի մը մէջ նետելու. առի մարմինը և հոն նետեցի. դեռ նոր փորուած

հողին վրայ ինկած ատենը՝ մեռելին փափուկ մեքեր բնաւ ձայն չհանեցին. յետոյ լայնեկ թի մը ձեռքս առնելով սկսայ հողով փոսը լեցընելու. մինչև որ ծածկուեցաւ մեռելին կուրծքը, յետոյ նաև ոտուրները, գլուխը, ամէն կողմ մը... բայց ի թիթէն. փուռ տեղը կ'աշխատէի նետելու անոր վրայ ձեռքիս տակը եղած ամբողջ հողը. բայց այն՝ բոլոր իմ ճգանցս դէմ կը կենար. ամէն անգամ որ թիթով հող կը նետէի վրան՝ կը լայննար և կ'աճէր. փոսը լեցուեցաւ և բըլրակ մը կազմուեցաւ. բայց անոր գազաթան վրայ կ'երկըննար միշտ սրածն. քիթն ծայրը, ինչպէս հողմացող մը աշտարակի մը բարձրաւանդակին վրայ. հողը լնացալով՝ իմ միջոցներս ալ հատան. այն ատեն դանակը ձեռքս առի... բայց ամենապատշաճ խորհրդ. դածութիւն մը ինծի կանկ առնել տըլաւ. եթէ այն քիթը կտրէի՝ մէկին տեղ երկու քիթ պիտի ըլլար. ուստի հողաբլուրին վրայ ելայ և ինքզինքս քիթին վրայ նետեցի՝ զայն ճըմելու և հողին տակ խոթելու համար. իմ անխոհեմութիւնս ծանրի նստաւ ինծի, որովհետեւ քարի պէս կարծր էր այն, և կը շարունակէր վեր բարձրանալու և զիս ալ մէկտեղ վերցընելու. երբ ուղեցի վար իջնալ՝ անսայ որ արտաքոյ կարգի բարձր զիրքի մը վրայ կը զբոնուէի. այսպէս քանի մը վայրկեան ալ անցաւ, մէկ մ'ալ յանկարծ փոթորիկ մը ելլալով՝ զիս հողին վրայ ձգեց առանց զգալութեան. երբ ինքրեմեա եկալ՝ խնդրեցի էի, անշուշտ այս հարուածին պատճառաւ. — Այո՛, պարոն Տօթէօր, խնդ. էի քեզի պէս և բոլոր այս բարեկամացս պէս, որոնք բնաւ անտեղի չեն սեպեր զայն խոստովանելու:

— Այո՛, այո՛... կրկնեցին հետը. հետէ կարգաւ ալ և այլ ձայներ, մինչև որ բազմականներուն մէկուն խելքին փեց բացասական կերպով պատասխանելու:

— Ո՛չ... ո՛չ... բնաւ երբեք... բնաւ երբեք... կրկնեց ամբողջ ակումբը,

այլ և այլ այլանգակ շարժումներ և ձևեր ընկելով:

Բ

ՍԵԽԱՄ ՈՒ ԽԵՆԴԵՆ

— Իմ պատմութիւնս սկսելէս առաջ (ըսաւ բաւական տարւօք և խոշոր փորով պարոն մը), կ'ուզեմ զիտնալ թէ արդեօք դուք ալ այն մտորեցող գաւաճէն էք, որոնք կը կարծեն թէ բոյսերը հոգի չունին:

Տարթէօրը իմ կողմանէս մէկէն պատասխանեց, վախնալով որ չըլլայ թէ թեթեւամտութիւն մը գործեմ:

— Ստուգիւ, ըսաւ, մենք այս օգտակար նիւթին վրայ այսօր խօսակցեցանք, և իմ բարեկամս բնաւ չի տարակուսիր որ դուն զգայուն և կենդանի էակ մ'ըլլաս:

— Շնորհակալ եմ, հազար անգամ չընորհակալ եմ, կրկնեց խեղճ մարդը գրովանօք իմ երեսս նայելով: — Այն առն դուք պիտոր հասկընաք իմ ցաւոցս անչափութիւնը: Օր մը, իրկուան դէմ էր, մէկէն 'ի մէկ մրիկ մը փրթաւ. ահագին մեծութեամբ քարեր դաշտերուն վրայ կ'իյնային և կը փճացնէին հոն գտնուած բոլոր տունկերը: Ինչպիսիք ջարդ չգործեցին քարերը սեխերուն՝ իմ նախնեացս վրայ: Այն օրը սգոյ և արհաւիրաց օր մը եղաւ բոլոր իմ ցեղիս համար. իմ ծնողներս կը կոթնցնէին իրենց ծանր մարմինները հողին վրայ. արդէն քաղցրահամ և առնուակ էին. իրենց ընտանեաց անդամներէն ոմանք՝ գեռ երիտասարդ ըլլալով՝ անմիջ կերպով ճիւղերէն կախուած էին. ասանք երկնահոտ քարերէն փրաւորուելով՝ գետին ինկան կամ վշատեցան. քանի մը սերմեր ջուրերէն ապրուելով՝ վարդենայ մը խոռոչին մէջ ապաւինեցան. զուարճալի գարնան ժամանակ մը ես 'ի լոյս եկայ առն տերեւներուն հովանեաց ներքեւ. չեմ կրնար չյիշել առանց հաճութեան իմ գոյութիւնս այն երջանիկ ատենը:

Երկինքը զիս կը ցօղէր, ամենաբաղդը զեփրուներ իմ որորանս կը ճօճէին, և թռչունք կու գային ինծի ընկերակից ըլլալու: Օր մը, բարեբաղդաբար դեռ հասունցած չէի, շատ մը չարադէմ մարդիկ ինծի մօտեցան դանակներով զինեալ, և առանց իմ երիտասարդութեանս նայելու՝ անմիջ կերպով մը ժողկաբար զիս չոչափեցին:

Դեռ կանանչ է՝ ըսաւ անոնցմէ մէկը, անարգանօք կոնակը ինծի դարձնելով:

Իրաւցընէ գեռ տերեւները մինչեւ կեղեիս հասած չէին: — Սակայն առաջակներն իրենց սեխասպան զէնքերը պատրաստեցին, և ես ներկայ եղայ առն երկինքի մը. տեսայ ծնողացս մարմինները իրենց տունկերէն կտրուած և գետնաթաւալ, տեսայ դանակներուն թափանցել անոնց աղիքներուն մէջ, և այս հրէշներուն բերանը՝ որ հեշտութեամբ կը ճալկէին անոնց միտը, կը կտրտէին՝ կը մաքրէին՝ չորսի կը բաժնէին և կը լափվէին զաւկները իրենց մարց աչքերուն առջևը. ես բնաւ կարգացած չեմ ազգաց պատմութեան մէջ այսպիսի բարբարոսական գործ մը:

— Ո՛հ, ի՜նչ անուշ է, պրտաց ճիւղներուն ամենէն ոկրամիւր՝ չրթուքները ներկուած իմ ամենամաքիկ եղբարցս մէկուն արեամբը:

— Ո՛հ, ատիկայ դպում է, պատասխանեց ուրիշ մը, զժաղղը քարի մը վրայ զարնելով և ճգնելով:

Գետինը կողպուտներով ծածկուեցաւ. առաջակները իրենց ախորժակը յագեցրնէին ետքը՝ ոտք ելան. բայց հեռանալէն առաջ՝ նորէն եկան զիս գննելու, ես կը դողդղայի՝ իբրեւ թէ հիւսիսային քամին փչելու ըլլար:

— Գոնէ, գոնէ եթէ օր մը կ'ուզէ տար հասունալուն, դուքն անոնցմէ մէկը:

— Մի կարծեր. երկու օրէն առաջ կրնանք կտրել և ճաշակել զոյն, պատասխանեց ուրիշ մը:

— Ասիկայ ընտիր սեխ մը պիտի ըլլայ, յաւել առաջինս:

— Վալանսի սեխերուն տեսակէն ան չուշտ, կրկնեց երկրորդը:

Եւ այսպէս մէջերնին չարագուշակ խօսակցութիւննին շարունակելով՝ հեռացան գնացին:

Այն օրունէ ի վեր է որ ես թափառական կը ըլլիմ՝ աշխարհքիս երեսը, մարդկանց ոկրամուլութենէն փախչելով, և ազատութիւն խնդրելով սեխերուն համար:

— Ես քեզ անոնցմէ մին չէի կարծեր, ըսի խնդին, երբ իւր պատճառութիւնը լինցուց:

Խննդը մատուց ինծի իւր դանակը, և իր փորը մատնանիչ ցուցնելով վեհափառութեամբ մը գոչեց:

— Եթէ ամենափոքր կասկած մ'ունիս՝ ճշդէ զիս:

Գ.

ԶՂԶԱՅԵԱՆ ԲԺԻՇԿՆ

Խօսելու կարգն եկաւ պարոնի մը՝ որ շատ մտաւորքի մէջ ինկած էր. և երբոր տեսաւ որ կարող իրենն է՝ ծանրը կերպով մը ըսաւ ինծի:

— Պարոն, ես զղջացած բժիշկ մի եմ. իմ պատմութեանս մէջ նշանաւոր բան մը չկայ. ես միշտ գործածած եմ գրքերուն մէջ նըշանակուած դեղերը, և ցաւը արտի կը զրուցեմ որ իմ գար. մանաւ հիւանդներուս լաւագոյններն իսկ մեռած են: Աստուած վկայ է՝ որ ես անոնց վրայ բնաւ նորանոր դեղերու փորձեր ըրած չեմ, և ոչ իսկ անոնց անվնասագոյն դեղահատ մը մատակարարած եմ: Ես մի միայն պաշտօնական ոճոյն հետեւած եմ, առանց բնաւ հեռանալու և ոչ մագի մը չափ դասագրոց սորվեցուցած եղանակէն: Բայց տեսնալով որ այնչափ անմեղ մարդիկ իմ ձեռքովս մահուան զոհ կ'իյնային, սկսայ տարակուսիլ թէ արդեօք բժշկական և վիրաբուժական աստիճան մը առած էի ես: Ուստի քաջ կը հասկընաք, Պարոն, թէ իմ պարտքս էր հատուցում մ'ընել իմ դարմանած

հիւանդներու՝ որոնց մահուանը պատճառը կ'ըլլայի, ինչպէս նաև անոնց ընտանեացը՝ որոնք ի սուգ համակեալ էին, և և բոլոր մարդկային ազգին, որոյ թիւն այնչափ պակսեցուցի: Խորձմտանքիս խայթերէն ճնշեալ՝ զիշեր ցուրեկ կը կարդամ, ոչ թէ գրքերու մէջ այլ մարդկային մարմնոյն կազմութեան մէջ, իմ խորձմտանքս հանգարտեցընելու միջոցները: — Երբ իմ վերջին գար. մանած հիւանդիս հոգին փչելու վրայ էր՝ քիչ մը առաջ ապահովութիւն տուած էի իւր ընտանեացը թէ պիտի առողջանար. հազիւ թէ սրահին մէկ անկիւնը քաշուեցայ՝ և հաճ հիւանդը մեռաւ: Այս անակնկալ դէպքէն զարհուրած՝ դուռը գոցեցի և պատուհանէն փախուց՝ գիական հետս տանելով, և միտքս ալ դրած ըլլալով՝ յարութիւն տալու մեռելին: Բժշկութեանս մատեան ներք բնաւ բան մը չէին գրած այս աբ. հետին վրայ, և ես չէի գիտեր թէ ինչ կերպով սկսելու էր այս գործողութիւնս: Սակայն չունէի ես այն հըպարտ յանդգնութիւնը՝ մեռալը իւր ընտանեացը վերադարձնելու ողջ և առողջ. ես գոհ պիտի ըլլայի՝ եթէ կարենայի մեռելը իւր տունը տանելու մի և նոյն վիճակին մէջ՝ ինչպէս որ էր հիւանդութեան ատենը, երբ թոքացաւէն կը պառկէր: Չեմ գիտեր՝ թէ որչափ ժամանակ այս մտածութեանց մէջ ընկողմած կեցայ. շատ անգամ ուզեցի մեռելին մարմնոյն մէջէն դուրս հանելու իրեն տուած բոլոր դեղերու. մտածեցի նաև զիսթութիւններ ընելու, կախարդական ձեւեր գործածելու, և տեսակ տեսակ հմայութիւններ բանեցընելու: Բնաւ ասոնց մէկն ալ չյաջողեցաւ. իսկ բժշկական գրութիւնները ինծի երբեք դադափար մը չմատակարարեցին այս մասին: Ես կը կարծեմ որ շատ մը օրեր մեռելին դիակին առջևը այսպէս անցուցի, որովհետեւ երկար միջոցներ անիկայ աչքիս առջեւն ան. երեւոյթ կ'ըլլար՝ անշուշտ գիշերուան ժամանակը: Վերջապէս կարծեցի՝ որ բնութիւնը լուծած էր այս կենաց խրճ.

դիրը, որովհետեւ տեսակ մը շարժում գիտեցի դիտելին վրայ: Այսպէս թեմամբ մը... կտանները մէկդի ըրի, և տեսայ որ զանիկայ շարժողները որդերն էին: Խենդը հոս քանի մը վայրկեան լուռ կեցաւ՝ իւր խորհրդածութեանց մէջ ընկղմեալ:

— Իսկ յետոյ այս խնդիրը չլուծեցիր մի, հարցուցի իրեն հետաքրքրութեամբ մը:

Այո, Պարոն, պատասխանեց ժշտացեալ բժիշկը. բայց առաջուց ինծի ողջ առողջ մարդիկ կը յանձնէին բժշկելու համար, իսկ հիմայ և ոչ դիտել մը ձեռքս կու տան:

— Ի՞նչ պիտի ընէիր՝ եթէ քեզի մեռել մը յանձնէին:

— Պիտի թողուի՝ որ բնութիւնը ներգործէ, պատասխանեց խենդը:

— Այն ատենը մարմինը պիտի լուծուէր:

— Այս բանս չայլայլեր իմ ընելիք դարմանս:

— Բայց դիտել անմարմին կմախք մը պիտի դառնար:

— Դարձեալ ես պիտի շարունակէի թողլու որ բնութիւնը գործէ իւր ազդեցութեամբը:

— Ոսկրները փոշի պիտի դառնային:

— Իրաւունք ունիս մեծապէս, Պարոն, և հոյ՞ն ալ այն ածիւնները ցիր ու ցան պիտի ընէր. տարիներ և դարեր պիտի անցնէին՝ մինչև որ վերջապէս դայ հասնի մարմնոց յարութեան օրը, որն որ մի միայն կրնայ լուծել այս մեծ խնդիրը: Ես արդէն իսկ զրուցեցի որ զոյժացած բժիշկ մի եմ, և աղէկ չը գրուցեցի. սակայն հիմայ ես յարուած թիւն տալու պաշտօնը կը վարեմ, որն որ առանց ուրիշ ապացուցի՝ կը ցուցանէ թէ ես բժիշկ չեմ:

Գ.

ԱՍՏՂԱՆԿԱՐ ԽԵՆԴԻՆ

— Ահա այն որ հիմոյ խօսել պիտի ըսկըսի՝ տաղանդաւոր արհեստագործ մ'է՛

— Ըսաւ ինծի Տօթթօրը՝ ցուցնելով ինծի խենդ մը, որուն մագերէ խալոպազարդ էին և աչուրներն ալ միւս ընկերներուն աչուրներէն աւելի մոխր:

— Կրնամ արդեօք գիտնալ՝ թէ քնչարհաստի մէջ կը դերազանցէ Պարոնը, պատասխանեցի՝ զուխս խոնարհեցը. նեղով այս մենամոլին առջև:

— Ես աստղներու նկարիչ եմ, ըսաւ խենդը ու գնութեամբ մը:

— Զէի դիտե՛ր՝ որ նկարչութեան արհեստին մէջ այսպիսի ճիւղ մը եղած ըլլար:

— Ես գեղեցկին հորիզոնները ընդլայնեցի նոր տեսակ դրութիւն մ'ըստեղծելով. ինչ որ դիտակը կը պարզէ և կը յայտնէ՝ ես զայն կտաւին վրայ կը նկարեմ. ես ամէն մոլորակաց և նոյն իսկ լուսնոյ խաւարման պատկերը ստուերագրած եմ, որով տեսնողը կատարեալ աստեղաբաշխութեան դաս մը առած կ'ըլլայ: Իմ նպատակս է՝ ուսուցանել զուրահացնելով, և իմ նրկարներս եթերին գաղտնիքները յայտ յանդիման կը բացայայտեն. երկնից միգամածը և գիսաւոր աստղը, խոնարհ արբանեակը, լուսաւոր չըջանալը և ամենադժուարիմաց համաստեղութիւնը՝ իմ պատկերացս մէջ յանդուգն յօրինուած մ'ունին. փոխանակ պատերազմաց՝ ես մոլորակաց ընդհարումը կը նկարեմ, ինչպէս նաև աստղներուն մէկ մէկու հանդիպումը և արեգական չըլուսները: Իմ գլխաւոր գործըս է արեւ մը՝ որ չքեղ կերպով իւր վրայ կը թառալի. բնած տեսած չեմ ասկից աւելի պոյծառ պատկեր մը և կամ աւելի արհեստական շնորհալի յօրինուած մը, վերջապէս ասկից աւելի գեղեցիկ և կրթիչ նկար մը: Իմ հաստատած դպրոցս յինքեան կը բովանդակէ միանգամայն թէ ճշմարտութիւնը թէ յանդգնութիւնը, թէ ցնորբը և թէ գիտութիւնը. ես մի և նոյն ժամանակ եմ վէճաբէշ և Ֆլամմարիօն, Կոյնա և Գօթերնիք:

Չարմացմամբ մտիկ կ'ընէի այս նորահնար արհեստագործին զրուցածնեւ:

ըր: — Խենդը շարունակեց այսպէս .

— Աստեղաբաշխական նկարը նիւթին գեղեցկութեան հետ կը միաւորէ նաև չոր և դժուարին գիտութեան մը ուսումը: Մի միայն զգայարանաց վրայ տպաւորութիւն բնելով՝ բնաւ միտքը չի յոգնեցընէր: Իմ նկարած պատկերներուն մէջ՝ աստղներն իրենց շրջանը կը կատարեն, և ամէն բան՝ իբր արարչութեան մէջ՝ իւր սեփական շարժումն ունի. իմ նկարած մոլորակներու ամէնքն ալ բնակուած են, և այն ծանր մարմնոց երկնից տարածութեան մէջ ըրած շրջանը՝ ներդաշնակ երաժշտութիւն մը լսելի կ'ընէ: Ես կ'ապացուցեմ որ գիտաւոր աստեղը ուրիշ բան չեն՝ եթէ ոչ մոլորեալ միջամածներ: Եթէ Երեւանի գոռոզ մ'աւատ մոլորակ մըն է՝ շրջանակներով փակեալ և արբանեակներով պատեալ պայտքեալ, և թէ Կրկնաստեղը աստեղաբաշխական ամուրք են:

— Կը հիանամ ձեր սքանչելի վրձիւնին վրայ... Ըսի:

— Ես մատուցներովս կը նկարեմ, պատասխանեց խենդը, խօսքս ընդհատելով:

— Անշուշտ փառաւոր գիտակ մ'ուսնենալու էք, կրկնեցի:

— Մի կարծէք, Պարոն, ես այս ամէն բանը տեսնելու համար աշուքներս կը խփեմ:

— Ստոյգ եղէք ուրեմն, աւելցուցի, որ կը փափաքիմ տեսնելու ձեր նկարած կտանները:

— Բարեկամ, պատասխանեց արհեստագործն, ես իմ պատկերներս ոչ կը տալիս վրայ կը նկարեմ, ոչ փայտի, ոչ պղնձի և ոչ ալ որմոց վրայ. ես չուրի վրայ կը նկարեմ:

Ե

ՌԱԶՄԱՄՈՒ ԽԵՆԴՆ

Ասկէ ետքը եկող խենդն արհամարհական հայեցուածք մի նետեց իւր ընկերոջը վրայ, և նշան մ'ըրաւ ինծի՝ ու.

րա յիմարութիւնը յայտնելու համար. յետոյ այսպէս խօսեցաւ .

— Ես բնաւ արհեստներուն արժէք մը տուած չեմ. տղայ հասակէս ի վեր՝ յարատեւ բաղձանք ունեցայ զինուորութեան. իմացայ և հասկըցայ՝ որ մարդս մի միայն պատերազմելու համար աշխարհք եկած էր. ուստի ուրախութեամբ խնքս միտքս տուի իմ ընկերակցացս գլուխը ջախջախելու հանդիման: Քիչ մը ետքը կարգուեցայ, որովհետեւ ամուսնութիւնն ալ տեսակ մը պատերազմ է: Պատերազմ հրատարակեցի ընկերութեան ղեմ՝ մարդկաւորային միջմանց մէջ մարտկաց թիւն աւելցընելու համար. մտացս հաստատ գաղափարն է՝ բոլոր մարդկային ազգը զինել. թող ուրեմն բոլոր աշխարհիս վրայ եղող մարդիկ՝ արքեւ կանայք՝ երկու մեծ բանակի բաժնուին և սկսին մէկ մէկու հետ կռուիլ Սահարայի անապատին մէջ, և թիժ դարուս արժանի պատերազմ մ'ընեն:

— Բայց այսպիսի տիտանական պատերազմ մը յառաջ եկած սարսափելի կոտորածը զքեզ չի զարհուրեցընէր արգեօք, ըսի:

— Իսկ այս միջման շքեղութեանը ըսելիք կայ, պատասխանեց խենդը. միթէ ահագին բազմութեամբ ներդաշնակութիւնը չլուած բաներ են. ինչու համար ուրեմն տիտանեան ճակատամարտներ ակ պիտի չտրուին. եթէ պատերազմը մարդկային ոգւոյն համար հարկաւոր բան մը եղած չլլար, անշուշտ անհետացած պիտի ըլլար մեր այս մարդասէր դարուն զգայականութեան առջև, ինչպէս նաև մեր արհեստասէր ժամանակին ճարտարութեան յարգելի շահուց առջև: Պատերազմը բազմադէմ կերպեր կրնայ առնել. յանցաւորին և արդարութեան մէջ պատերազմ բացուած կայ, պատերազմ՝ ժողովրդեան և կառավարութեան մէջ, պատերազմ՝ երկու հակառակ քաղաքակրթութիւն ունեցող ազգաց մէջ, պատերազմ՝ հարուստին և աղքատին մէջ: Ամէն դար իւր պատճառանքն ու.

նեցած է պատերազմը բացատրելու և արդարացընելու համար։ Մենամարտութենէն և առաքելութենէն սկսեալ՝ որք պատերազմին ամենապարզ եղաւ, նախներն են՝ մինչև ամենաճարարձաւ կատարմաները, զոհ զնախորհրտուն թիւր գուցէ իմ առաջարկած պատերազմիս կոտորածէն առելի մեծ է։ Միւս կողմանէ նոր և չքեղ տեսարան մը աչքերնուս առջեր կը բացուի։ Հազարու լոր լինդանթներ պիտի սասանեցընեն Ափրիկէի այն լուսամուտն՝ անապատը, և բարդ բարդ ամպեր ալ պիտի գոյանան՝ որք առաջները պիտի ծածկեն, ահագին բարձրութեամբ գիակներու կոյտեր պիտի կազմուին՝ որոնք զՍահարայն պիտի բեղնաւորեն։ Ես ալ կանգուն կեցած մեռելոց շեղակոյտներուն մէկուն վրայ՝ ծափահարութիւն պիտի ընեմ յաղթանակողաց, երբ վերջնական հարուածը տալու ըլլան պարտելոց։

— Եթէ դուն այս վերջիններուն թիւէն ըլլալու ըլլաս, զրուցեցի։

— Անկարելի է, Պարոն, պատասխանեց խնդր, որովհետեւ ես չէզոք պիտի կենամ՝ այս սքանչելի տեսարանը նկատելու համար. պատերազմի ներկայ ըլլալու հաճութիւնն՝ ըստ ամենայնի յար և նման է ցլերու կամ թէատրոնի հաճութեան։ Բուն հանդիսատեսները պատշգամբէն կամ սենեակներէն կը տեսնան հանդէսը, և կամ լրագրաց մէջ զրուած տեղեկագրէն կ'իմանան։ Պարոն, հրամանըդ ինծի համակրական կ'երևնաւ. ուստի երկու բանակաց միոյն հրամանաւորութիւնը ձեզի կը յանձնեմ, և շատ մեծ հաճոյք պիտի զգամ՝ երբ զձեզ փառօք պանծացեալ տեսնելու ըլլամ։

Այս ըսելով՝ այս անհամեմատ խենդը ձեռքը դէպ առ իս երկրնցուց, և այլ և այլ զինուորական աստիճաններ բաժնեց առաջիկայ եղողներուն։

* * *

9

Թ Ռ Չ Ն Ա Մ Ո Ղ Խ Ե Ն Դ Ն

Խօսելու կարգն եկաւ Տօթթէօրին զարժանած խենդերուն վերջինին, իմ կատկածներս բոլորովին փարատած էին՝ տեսնելով այն հանդարտութիւնը և զուարթ եղանակը՝ որով այս զրծբաղդներն կը պատմէին կարգաւ իրենց գլխուն եկածները, պահելով սակայն իրենց անաղովոր պատմութեանց մէջ տեսակ մը բանականութիւն՝ գրեթէ մի և նոյն աստիճանի որ կ'երևի խելացի երիտաւորդաց ակումբի մը վրայ, յետ որոյ ըմպելիքներ և օշարակներ՝ կըլլած լինիմս։ Բնատի խնդիրը լուծուած էր. խենդերուն ընկերութիւնը՝ երբոր խանդարիչ կամ դժնդակ յիմարութիւն մը չունին, նոյնչափ հաճելի և բնական էր՝ արչափ այնքան բանաւոր մարդկանց ընկերութիւնը՝ որոյ նախապաշարմանցը քաղաքավարութեամբ կը հանդուրժենք։ Այլուստ իրենց մշտնջենութիւնը՝ խելացի երիտաւորդաց խենդութեանը հետ բաղդատելով՝ անշուշտ առելի ըստ ջանջելի էր։

— Դուն ինչպէս ես, նայինք, այսպիսի ընտիր ընկերութեան մը մէջ, հարցուցի վերջին խենդին։ — Բայն ինքն արժանի չսեպեց պատասխան մը տալու ինծի։

— Օր մը, պատասխանեց Տօթթէօրին իրեն կողմանէ, իւր տան մէջ ցաւագին թղաղակներ լաւեցան. իր կնկան ձայնն էր այն, և կը պոռար՝ որպէս զի արգիլէ էրիկը իւր զաւակները պատուհանէն գուրս շնտելու։

Խենդը զլուսը վեր վերցնելով այս խօսքերուն՝ գորովանօք մը այսպէս զըրուցեց։

— Ես իմ զաւակներուս սորվեցուցած էի քայլել և լողալ. ուրիշ բան մնացած չէր անոնց կրթութիւնը կառարելադործելու համար՝ եթէ ոչ թռչիլ։

— Եւ թէ որ գետինը կնաւով՝ մեռնէին, հարցուցի իրեն։

— Այն տոտեն շիտակ երկինք կը թռու-
չէին կ'երթային, և առած դասերնին
անօգուտ չէր ըլլար իրենց :

— Բայց դուն զակըններդ կը սիրէիր
արդեօք, կրկնեցի կարմաճալով մը :

— Վերջին աստուանի կը սերէի, պա-
րոն, պատասխանեց խենդը : Ես սկսած
էի գիրենք պատրաստուելու բովանդակ
ռումանց ասպարէզին միանգամայն, և
ամէն տեսակ գիտութիւն կը սորվեցը-
նէի իրենց : որպէս զի յտնողալ ըլլան
որ և իցէ կենաց ընթացքին մէջ : Ի՞նչ
կառավարութեանո ներքե իրենք պի-
տի սորվէին թռչնոց լեզուն և գերմա-
նակոն փիլիսոփայներուն բարբառը, և
ռոյժապահ մարմնամարդութիւն և նա,
խապատմական դիտութիւն, աստուա-
ծաբանութիւն և ճիշտվարութիւն, բա-
նաստեղծութիւն և բարան նետելու ար-
հեստը, ներդաշնակութիւն և թղթի
խաղեր, իրենք կարող պիտի ըլլային
մի և նոյն դիւրութեամբ սահմանազրու-
թիւն մը յօրինել և փետակ մը մաքրել :

— Եւ կը կարծես՝ որ քու զաւկներդ
պիտի կարենային այսպիսի ընդարձա-
կած աւալ գիտութիւն մը մշակել :

— Ո՛հ, այո, պարոն, իմաստուն կեր-
պով ձին ոճը նոր-եղանակին յարմար-
ցնելով և իւրաքանչիւր աշակերտին
միտումն ու ճաշակը քննելով և իմա-
նալով՝ այս նպատակին հասնելը շատ
դիւրին է : Զոր օրինակ, տղու մը՝ որ կը
զգուի կիկերոնի լեզուէն և պարելու
բաղձանք կը ցուցնէ՝ կարեւորեալ ժա-
մանակը լատիններէն տորվեցնելու է
իրեն. նոյնպէս նաև ուրիշ ամենա-
դժուարին ուսմունքները երաժշտական
խաղերգութեանց միջոցաւ : Եթէ այս,
պէս յառաջանալու ըլլային՝ ի՞նչ զա-
կներս կարող պիտի ըլլային օր մը իշ-
խան կամ փիլիսոփայ ըլլալ, պաշտօ-
նեայ կամ պար խաղցող, դահիճ կամ
մեքենադարձ :

— Հրամանեք այս ամէն գիտու-
թեանց ալ տեղեակ ես արդեօք, հաբ-
ցուցի իրեն ծանրութեամբ մը :

— Այո, պարոն, վեր 'ի վերոյ կեր-
պով, ըսաւ :

— Եւ բնաւ ուսուցչութեան դըռ-
ղած ես :

— Եթէ ոտոյդը կ'ուզես... երիտա-
սարգութեան ժամանակ ես դեղձանիկ
թռչուն մը դաստիարակեցի, և սորվե-
ցուցի իրեն զինուորական կրթութիւն
ընել, և հաւու ձագեր իւր թեւոց տա-
կը պահել. չափահաս եղած ատենս՝
միտքս դրի թռչնոց համար համալա-
րան մը բաժնալ... :

— Այո, անպիտան և անճուռի գա-
ղափար մ'է : պոռաց անդին սարսա-
փելի ձայնով սեխամիջ խենդը, թռ-
չունը կը խածխածնէ և կ'ապականեն
պտուղները, ուստի փութ բռն է անոնց
սյնքան հոգ և խնամք տանիլը :

Իւր ընկերը արջամարհանօք մը անոր
երեսը նայելով,

— Չես տեսներ, ըսաւ, որ կերակու-
րին վերջն հասած ենք, և դուն ալ սեխ
ըլլալովդ՝ վտանգաւոր է մեր մտա-
գրութիւնը քու վրադ հրաւիրելը :

է

ՈՐՈՏԸՆԴՈՍ ՎԵՐՁԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պատմութեան ընդհատումն և ան-
կէ յառաջ եկած նախատեական զոյց-
ներն՝ այս գիրազգաց ակումբին վրայ
լղային աստիկ ազդեցութիւն մ'ըրին :
Ակնախտիտ կայծակ մը և զարհուրելի
որոտումն՝ այս տեսարանը կատարեալ
գործեցին. բոլոր խենդերը բուռն վըր-
գովմամբ իրենց աթոռներուն վրայ ե-
լան և կանգուն կեցան :

Աստղանկար խենդը մէկէն պատու-
հանը բանալով՝ աման մը ջուր կը խըն-
դէր, և սրտաշարժ ձայնով մը կը գո-
չէր :

— Կայծակը նկարել կ'ուզեմ, շուտ
ըրէք, ջուր բերէք :

— Ինչ է ըրածդ, անկարելի է, պո-
ռաց Տօթթէօրը՝ խենդը ետ քաշելով :

— Ասիկայ որոտումն չէ, այլ ըս-
քանչելի թնդանօթաձգութիւն մի է,
կրկնեց ռազմամիլ խենդն՝ ինքբերմէն
դուրս ելած :

կայծակներն և որոտմունք չփոթու-
թիւնը և շնկոցը հետզհետէ կը սաստ-
կացնէին. խնդերէն շատերն իրենց
աթոռներուն վրայ ելած և կանգուն կե-
ցած էին:

— Խեղճ կեցէք, Պարոնայք, խելօք,
կը գոչէր Տօթթէօրը՝ մէկէն միւսին վա-
զելով:

— Մեզի հրամայելով խելօք կենալու,
անշուշտ մեր խնդութիւնը կ'ակնար-
կէ. վրէժխնդրութիւն ուրեմն, Պարո-
նայք, վրէժխնդրութիւն, 'ի մահ, 'ի
մահ, պոռաց ուղղամուկ խնդն՝ քա-
ջալերելով իւր բարեկամները:

Տօթթէօրը անդիէն բարձրաձայն կը
ծիծաղէր:

— Մեր վրայ կը խնտայ, աւելցուց
խենդը, 'ի զէն, ծն 'ի զէն:

Այս պատերազմի ձայները, խնդին
այլայլեալ վիճակը, իւր ընկերակցաց
խելագարութիւնն և որոտմանց ճայթ-
մունքը այնպիսի խորունկ տպաւորու-
թիւն մ'ըրին խնդերուն վրայ՝ որ խեղճ
Տօթթէօրը վախնալով անոնց կերպա-
րանքէն, սրահին մէկ անկիւնը քաշուե-
լու ստիպուեցաւ:

— Հանդարտեցէք, բարեկամք իմ,
հանդարտեցէք, կ'ըսէր իւր ամենա-
քաղցր ձայնովը, տենալով ուղղամուկ
խենդը՝ որ սեղանին վրայի դանակնե-
րը իւր ընկերացը կը բաժնէր:

— Դէմքին մէջտեղը՝ մեռած պառաւ
կնկան քթին պէս քիթ մը տնկուած է,
պոռաց մեռելաթաղ խենդը, քինախըն-
դիւր ոգւով Տօթթէօրին երեսը դիտե-
լով:

— Ինծի դիակ մը պէտք է, կը պո-
ռար զղացեալ բժիշկը՝ ձեռքին դանա-
կը շողացնելով:

Քիչ մը ժամանակ արտաքոյ կարդի
ազաղակներ ելան, և հետեւեալ խօս-
քերը լսուեցան:

— Սեղանին փոռոցին վրայ կատա-
րենք մեր գործողութիւնը...

— Անդիի աշխարհք խրկենք զինքը՝
մոլորակներուն հետ մէկտեղ դառնա-
լու համար...

— Փորը կտրենք, բանանք...

— Ողջ ողջ թաղենք զինքը...

Անկարելի էր այսպիսի մոլեգնելոց
դիմադրութիւն ընելը, և սեղանատան
մէջ մէկ ծառայ մը միայն կար, Բայց
խնդերը տեսնելով՝ որ ևս դանակով
զինեալ էի՝ ինծի ըստ բաւականի յար-
գութիւն կը ցուցնէին. մէկ մ'ալ մե-
նամուկ և զղացեալ բժիշկը ինծի մօտե-
նալով՝ կամացուկ մը ականջէս զրու-
ցեց:

— Մի՛ այլայլիր, բարեկամ, թող որ
մեռնի Տօթթէօրը, և ես վրաս կ'առ-
նեմ իրեն յարութիւն տալը. մի՛ տա-
րակուսիր, ես այս բանս անշուշտ պիտի
գործադրեմ, որովհետեւ ես ալ բժիշկ
չեմ...

— Խօսք կ'ուղեմ, ըսի բարձր ձայնով,
և աթոռի մը վրայ ելայ կեցայ՝ ունկըն-
դրացս վրայ իշխելու և զիրենք սանձե-
լու վախճանաւ:

Իսկ խեղճ Տօթթէօրը իւր սեղանա-
կից ընկերներէն շրջապատեալ՝ աթոռի
մը վրայ ինկած մնացած էր. այսպիսի
ժանր և անկարծելի վտանդի մը առ-
ջիւր՝ արդէն իւր սովորական զուարթու-
թիւնը կորուսած էր:

— Պարոնայք, զրուցեցի, Տօթթէօ-
րին մահը արդարացի է. ալ սոյն վճի-
ռը ետ չառնուիր. բայց... հոս մենք ա-
մենքնիս ալ քրիստոնեայ ենք, և չենք
կրնար թողուլ՝ որ մէկ մը իւր խղճմը
տանքը չհանդարտեցուցած սպան-
նուի:

— Իրաւունք ունիս, իրաւունք ունիս,
գոչեցին բոլոր խնդերը միաբերան:

— Մատարան մը մէջ զննեք զինքը,
ըսաւ անոնցմէ մէկը, որ իւր աղօթքն
ընէ:

— Շատ լաւ կ'ըլլայ, կրկնեցի. և ե-
թէ կ'ուզէք՝ ահա սա մերձակայ խուցը
թող մատուռ ըլլայ:

— Աղէկ, աւելցուց խնդերէն մէ-
կը, բայց կրնայ ինքը փախչիլ անկից.
ուստի ես կ'առաջարկեմ՝ որ վճիռն իւր
վրայ գործադրուելէն ետքը զինքը մա-
տուռը դնենք:

— Աղէկ, աղէկ, շատ աղէկ, գոչեցին
խնդերը ամէնքը մէկտեղ:

— Ի՞նչ կրնէք՝ ինծի նայեցէք, ... պոռացի այնպիսի ահադին ձայնով մը որ Տօթէօրը մեռցընելու համար դա՛նակներնին վեր վերցընողները կեցան մնացին. — քառորդ մը ժամանակ կը խնդրեմ ձեզմէ, աւելցուցի, որպէս զի կարող ըլլայ ինքն Աստուծոյ հետ հաշտուիլ:

Այս առաջարկութիւնը միաձայն հաւանութեամբ ընդունուեցաւ, և վեց միւլեզին թշուառականները իրենց զօհին չորս դին անշարժ կեցած՝ ժամացուցին վայրկեանները կը համրէին: Այսպիսի անտանելի դրութեան մը մէջ Տօթէօրը չէր համարձակեր խօսելու. ամէն անգամ որ փորձ մը կը փորձէր՝ դա՛նակներն իւր գլխուն վրայ կը տընկուէին. ես իրեն այլ և այլ նշաններ կ'ընէի, բայց ինքը կարճատես ըլլալով՝ իմ նշաններս չէր տեսներ. բարեբաղդաբար սեղանատան սպասաւորն այլ մեղակ ձայներ լսելով սրահին մէջ քիչ մը առաջ վազած եկած էր, և ես դադարուկ կերպով զրպանէս յիշատակագիրս հանելով՝ վրան քանի մը տող բան գրեցի և իրեն յանձնեցի. ծառան դուրս ելաւ:

Դժբաղդ զօհն ուղեց հեղ մը ոտք ելելէ, բայց երկոտասան երկաթաղէն ձեռքեր զինքն իւր աթոռին վրայ դա՛մեցին նստեցուցին: Ուստի խեղճ Տօթէօրը յարատեւ արիւն քրտինք թափելու վրայ էր:

— Քանի վայրկեան մնաց, հարցուց աստղանկար խնեղը. ինձի այնպէս կ'երևի՝ որ այս ժամացոյցն արեւուն վրայ ճշդուած չէ:

— Դեռ եօթը վայրկեան կայ, պատասխանեցի, ուստի թող տանք՝ որ խեղճ մարդը հանդարտութեամբ իւր աղօթքն ընէ:

Իսկ ես տաղնապիւ և խռովիլ սկսայ. կարճատե Թէ այն գիշերը ժամացուցին ասեղը փոխանակ քաշելու՝ կը թուէր, և մէկ մանրերկրորդէն միւսը վազելով աղիողորմ վախճանը կը մօտենար:

Վերջապէս դաւթին մէջ ծափահարութեանց ձայներ հնչուեցան:

— Ահաւասիկ հասաւ ժամը, պոռացի ուժգնութեամբ մը. դանակները վար և հրէշը վեր, պատուհանէն դուրս:

— Շատ աղէկ, շատ աղէկ, ըսին խենդերը ծափ զարնելով:

Տօթէօրը ոտք ելաւ՝ մազերը գլխուն վրայ տնկուած, իւր ընկերներն իրենց բաղկաց վրայ առնելով զինքը՝ վերցուցին:

— Յօգնութիւն, բարեկամ իմ, կը գողէր դժբաղդը, 'ի զուր ջանալով ա՛նոնց դէմ դնելու:

— Ի մահ, պատասխանեցի ես կրցածիս չափ սաստիկ աղաղակելով:

Չարաբաստիկ յիմարաբոյժ Տօթէօրը պատշգամբին երկաթեայ վանդակները բռնեց սիւմեց իւր ձեռքը. իսկ ամբողջ իւր մարմինը պատուհանէն դուրս կախուած էր:

— Աւազակ, պոռաց ինծի խեղճը յուսահատութեամբ մը, տեսնելով՝ որ ես կը ստիպէի զինքը ձեռքը ձգելու. և վար ինկաւ...

— Եւ արդ գիշեր բարի, դուցի, ես ալ նմանապէս պատշգամբին վանդակներէն վար կախուելով:

— Ելթմաս բարով, երթմաս բարով. Աստուած քեզի բարի հանգստութիւն տայ, բարի մարտղութիւն, կրկնեցին խենդերն ամէնքն մէկտեղ, տեսնելով՝ որ ես ալ Տօթէօրին ետեւէն ինքզինքս վար կը նետէի:

— Ուստի, բարեկամ Տօթէօր, ըսի կամացուկ մը իրեն, երբ կակուղ բազմացի մը վրայ ինկայ, հիմայ կ'ենթադրեմ որ ասիկ ետքը հրամանքդ այս պարոններուն ընկերութիւնը շատ պիտի չիիտուես և ձեր քաղցրութեան եղանակն ալ պիտի չգործածես անոնց հետ:

— Անկարելի է այդ. բոլոր այս եղածն՝ այլալուծ ենէ պատ ուրիշ բան չէ. վաղը ես նորէն պիտի սկսիմ դարմանալ:

— Եւ ինչ դէմքով անոնց առջեւ պիտի ելլես:

— Ասկից դիւրին ինչ բան կայ. իմ բժիշկ ընկերոջս ձեռքն՝ ես ինծի յարութիւն առնել պիտի տամ, անիկայ

արդէն շատ ատենէ 'ի վեր գիակ մը կը փնտռէր :

— Բայց այն վտանգն, որոյ մէջ գրտնուեցար՝ գլխի չլարհուրեցնուց արգելք :

— Անիկայ անցաւ գնաց : Բարեկամք իմ, աւելցուց քաղցրութեամբ Տօթէօ, բըն, ես խօստացայ բժշկելու այս գրգռողները այնպիսի եղանակաւ մը՝ որ, մէջ չեմ կրնար բնաւ ետ կենալ : Իմ մե-

լեգնութիւնս ալ աս է, և գիտցած եղի՜ր՝ որ մենք իմաստունքս ալ մեր խնդութիւններն ունինք : Բայց առանց այս, պիտի մոլեգնութեանց՝ մարդկային բնկերութիւնը չի կրնար բնաւ յառաջադէմ ըլլալ : ապա թէ ոչ՝ մարդիկ առնոց բոլորտիքը միայն պիտի խռնէին, զորս բաղդը նպաստաւորած է անցաւոր հարստութեամբ :

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՊՈՄՊԷՅ ՀՆԴԿԱՅ

(ՏԵՄ Էջ 140)

Համաստ անտորին Հնդկաստանի վաճառականորեան և ձառաարորեան վրայ :

Հնդկաստան՝ Սօրոյ միւս ամեն երկիրներէն աւելի նշանաւորն է իւր ճոխ ու զանազան բնութեամբ : Այս միայն Սօրոյ բոլոր միւս քաղաքականացեալ երկիրներուն բերքը միանգամայն կը գտնուին հոս, այլ նաև ուրիշ շատ մը զանազան տեսակ բերքեր որ միայն այս երկրիս յատուկ են : Կարծես բնութիւնը մասնաւոր առանձնաւոր հոգով իւր աշխուժին թափը այս երկրիս վրայ տալատրած է : Գրիթէ բոլոր այն համեմքը որս մարդկային փափկասիրութիւնը ամենակարեւորը և է կենաց, ամեն ատեն այս երկրիս յատուկ բերք եղած են : Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ և հանդերձեղինաց երկու ամենակարեւոր նիւթ, ինչպէս ժնարսն ու բամբակը, նախ և առաջ հոս սկսած են մշակուիլ, և զետեւ ևս միւս կութիւնը կը շարունակէ, Թէպէտ ի հիմա ուրիշ երկիրներ ալ տարածուած է : Այսպիսի բերրի երկրի մը ճոխութիւնը յայնչաւորակ ժամանակաց հետէ միշտ զոգրիւ մը եղած է օտար աղջաց՝ հետը վաճառաշահութեան կապ մը հաստատելու :

Առաջին Արարացիքը կը համարին որ ծովու արևաց զիմազրաւ զիմը հն այս կողմերս 'ի խնդիր հնդկային բերքոյ, փոխադրելով ու վաճառելով զանոնք արևմտեան վաճառանոցները : Եւ ասոր զարմանալու չէ, որովհետեւ 'ի հնուց ծանօթ է թէ ինչպէս Արարացիքը ձառարար և յանգուզն նաւարկողք էին և հմուտ վաճառականք : Ա-

րարոյ թերակղզին իւր բնական կազմութեամբ, իւր ներքին միջ անապատով և այն բարերիւր հողերու կտորներովը որ իւր երկայն ծովափանց վրայ կը ձգին, և դարձեալ իւր անձուկ ծոցերովը որովք մէկ կողմանէ կը բաժնուի յԱրիւիկէն, միւս կողմանէ 'ի Պարսկաստանէ և 'ի Հնդկաստանէ, բնականապէս պաճառու եղաւ Արարացուց ծովագնաց ժողովուրդ մ'ըլլալու : Դարձեալ Փիւնիկցիքը, որ առաջին վաճառականքը կը համարին 'ի Միջերկրական, աղբակից ժողովուրդ մի էին Արարացուց, և Սուրբ Կրոյ իսկ վկայութիւնք կը հաստատեն թէ այս երկու ժողովուրդոց ձեռքէ էին արևմտեան և արևելից վաճառականութեան բանալիք : որք կարաւաններու միջոցաւ անապատը կտրելով Պարսկային ծոցէն և Սուէզէն սկսեալ մինչև ցՏիւրուս և ցՍիդոն, Հնդկաստանի և Չինաստանի բերքերը, համենք, փոքրիկ, ոսկի և արծիւ կերպաք, կը փոխանակէին Եւրոպիոյ երկրիքի, անագի, կապարի, պղնձի և արծաթի հետ : Ասկայն այս ալ ամենասատոյգ է որ վաճառականութեան մէջ մեն մաս մը բուն Հնդկաց ձեռքէն էր, Թէպէտ և ոչ որ կարող է հաւատարմութեւ թէ այն Հնդկիք որ 'ի հնուց հաստատած էին իրենց բնակութիւնը՝ Հնդկաստանի արևմտեան ծովափունքը Տիւրացուց հետ աղբականութիւն ունեցած ըլլան : Մալայալիք և Կուզերադի հնաւանդ եւուրդակութիւնն հնար է առաջուցանել թէ Հնդկաստան ոչ միայն ընդարձակ վաճառականութիւն մ'ունէր, հապա նաև կաւրող էր յանգուզն երկրակաց խոռմերը